

FAJKA S FIGURÁLNOU VÝZDOBOU Z LIPTOVSKÉHO MIKULÁŠA

Komparácia morfológických znakov podobizní na fajke s portrétmi na obraze „Die Heilige Allianz“ (1815)

Michaela Dörnhöferová – Zuzana Šimková – Silvia Bodoriková

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2022.69.8>

Keywords: Slovakia, Modern Times, ceramic pipe, surface collection, identification, somatoscopic and somatometric analyses

The Pipe with Figural Decoration from Liptovský Mikuláš. Comparison of Morphological Traits in Effigies on the Pipe With Portraits on “Die Heilige Allianz” Painting (1815)

The ceramic pipe is an object of the archaeological collection of the Slovak Museum of Nature Protection and Speleology in Liptovský Mikuláš. It was found during a rescue archaeological research when reconstructing historical building of the museum, originally built in the middle of the 18th c. as a Jesuit monastery. Only the richly decorated cylindrical head of the pipe has been preserved. Coming from a surface collection and because it is only a fragment without a signature, the producer and the year of production could not be identified. The ornament on the head is embossed and consists of floral, geometric, and figural decorations. Three ovals with portraits of three different men are depicted in the middle part of the head. Uniformed clothing and hairstyling suggest that men were of a high rank, with an affinity to the army. The letters below each portrait could be monograms. Based on these facts, we assume that it is a portrayal of the members of the Holy Alliance – the coalition between the monarchists of Austria, Russia, and Prussia, which was created to restrain liberalism and secularism in Europe in the wake of the devastating French Revolutionary Wars and the Napoleonic Wars. The treaty was signed after the defeat of Napoleon in 1815 by representatives of Austria, Russia, and Prussia. We assume that the portraits of Emperor Francis I of Austria, Tsar Alexander I of Russia, and King Frederick Wilhelm III of Prussia are depicted on the pipe. We compared the portraits on the pipe with the faces in the oil painting “Die Heilige Allianz” (Holy Alliance) by an unknown author from 1815. Somatoscopic and somatometric methods were used to evaluate morphological features and the proportionality of faces. Based on the results, we are inclined to believe that the portraits on the head of the pipe most likely represent the above-mentioned monarchs.

ÚVOD

Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva sídli od roku 1949 v budove, ktorá bola pôvodne postavená v polovici 18. storočia ako jezuitský kláštor. Po odchode jezuitov až do roku 1787 pôsobili v týchto priestoroch členovia františkánskeho rádu. V 19. storočí sa tu nachádzali kancelárie Likavsko-hrádckého panstva, cisársko-kráľovský berný úrad a ďalšie štátne inštitúcie. Stavba prešla v rokoch 2008–2015 rozsiahlou rekonštrukciou, v rámci ktorej sa realizoval záchranný archeologický výskum pod vedením L. Záhoreca zo súkromnej spoločnosti Archeovýskum, s. r. o. Počas výskumu sa okrem množstva ďalších archeologických nálezov našla keramická fajka s bohato zdobeným povrchom. Miestom nálezu bola severná strana budovy múzea, východne od objektu 16/12, na dne drenážneho výkopu označeného ako sonda VI, SV časť (Záhorec/Balážová/Bomba 2013, 10). Objekt 16/12 pravdepodobne predstavoval jeden z dvoch múrov, na ktorých bolo vystavané schodisko. To viedlo k vstupu do priestorov liptovskomikulášskej pobočky Štátneho archívu v Bytči na prízemí vo východnej časti budovy múzea (Záhorec/Balážová/Bomba 2013, 12). V prírastkovom katalógu nie je zaznamenaná hĺbka nálezu. Fajka je označená ako zber z výkopov a výsypov sondy VI, takže nemáme spoľahlivú informáciu o prípadných ďalších nálezoch.

Obr. 1. Keramická fajka s figurálnou výzdobou. Foto M. Oravec, kresba Z. Šimková.

OPIS PREDMETU

Z fajky sa zachovala iba hlavička valcovitého tvaru oranžovej farby. Na niektorých miestach (najmä na spodnej strane hlavičky a pri hornom okraji) sú viditeľné stopy po tmavohnedej glazúre. Hlavička je vysoká 81 mm, vonkajší priemer je 26,5 mm, vnútorný priemer dosahuje 20 mm a hrúbka črepu sa pohybuje od 3 do 5 mm. Telo fajky je po celom povrchu bohato zdobené plastickým ornamentom. Povrch hlavičky je rozdelený na tri vodorovné pásy, pričom každý pás je členený na tri políčka (obr. 1). V hornom páse sa v každom políčku nachádzajú dve ratolesti a zvyšná plocha okienka je vyplnená drobnými plastickými výčnelkami. Stredný pás tvoria tri rovnaké obdĺžnikové časti, pričom v strede každej je ovál lemovaný perlovcom. V každom ovále sa nachádza podobizeň muža. Zobrazená je hlava s ramenami a hornou časťou hrude. Portréty predstavujú tri rôzne osoby. Stredná podobizeň je vyobrazená spredu, obe tváre na bokoch fajky sú profilom otočené smerom k strednej (plecia zostávajú otočené dopredu). Dvom z postáv vidieť na hrudi vyznamenanie. Muž vyobrazený zboku ho má na pravej strane, muž vyobrazený spredu na ľavej strane hrude. Odev s tuhým vysokým vpredu otvoreným golierom a zložito uviazanou šatkou na krku, šerpou križom cez jedno rameno a vyznamenaniami pripomína uniformu. Účes je krátky, tvár sa zdá byť oholená bez fúzov a brady, v dvoch prípadoch s miernym náznakom bokombrád. V jednom prípade má človek zobrazený z pravej strany vysoké ustupujúce čelo a krátke kučeravé vlasy. V spodnom páse v troch poliach sa pod každým vyobrazením nachádzajú erby trojuholníkového tvaru a v každom je jedno veľké písmeno: A, F I (alebo F J?) a W. Po oboch stranách každého erbu sa nachádzajú olistené vetvičky a zvyšný priestor políčka je vyplnený drobnými plastickými okrúhlymi výčnelkami. Horný okraj hlavičky v šírke 5 mm je hladký, bez výzdoby. Spodný okraj hlavičky zdobí horizontálny pás plastických poloblúčikov. Spodok fajky sa mierne zaoblúje a ukončený je plastickým obdĺžnikom v strede a plastickými rebierkami popri okraji.

VYHODNOTENIE

Bohato zdobenú keramickú fajku s figurálnou výzdobou z Liptovského Mikuláša nateraz nedokážeme spojiť so žiadnou konkrétnou fajkárskou výrobňou. Keďže z fajky sa zachovala len hlavička, nevieme, či bola signovaná. Značka výrobcu mohla byť vyrazená na chýbajúcom krku. No je možné aj to, že fajka nemala žiadnu značku. To, ako i skutočnosť, že sa nenašla v uzavretom objekte s inými chronologicky citlivými nálezmi sťažuje jej presnejšie datovanie. Fajky zdobené motívom ľudskej postavy, hlavy alebo tváre sa v Európe objavovali od začiatku 17. stor. (Šteffek 2004, 102). V 19. stor. je variabilita výzdobných motívov na fajkách už veľmi široká a možno medzi nimi nájsť i kusy s bohatou reliéfnou výzdobou po celej ploche hlavičky, pričom stvárňovaní bývajú panovníci, vládnuce dynastie či predstavitelia kultúrneho i politického života. K najpopulárnejším znázorňovaným osobnostiam v Uhorsku patrili Mária Terézia, Sándor Petőfi, Lajos Kossuth a pod. Tento výzdobný motív sa na fajkách nepoužíval často, ale vyskytoval sa a bol populárny najmä v maďarskom prostredí (Čurný/Šimčík 2016, 150; Lovásová 2011, 7; Vyšohlíd 2009, 967, 986). Fajky s plastickými figurálnymi výjavmi lemovanými perlovcom a s portrétmi rôznych historických i súdobých osobností v Uhorsku produkovala aj dielňa Benedicta a Beniamina Ahnertovcov, ktorá patrila medzi najstaršie v Banskej Štiavnici a vyrábala fajky od konca 18. do prvej polovice 19. stor. Ich fajky boli typické vysokými štíhlymi valcovitými alebo osemhrannými hlavičkami bez viečok a kovaní, najstaršie boli aj bez signatúry (Bielič/Čurný 2007, 93; Lovásová 2014, 27; Šteffek 2011, 51; obr. 9–15). V dielni banskoštiavnického výrobcu fajok K. Zachara sa zriedkavo vyrábali aj fajky s portrétmi významných osobností, napr. s vyobrazením a menom Sándora Petőfiho (Lovásová 2014, 60), ale i štiavničky s emailovými fotografiami na prednej strane hlavičky, napr. s podobizňou samotného K. Zachara (Sprušanský 1968, 23).

Keďže postoj katolíckej cirkvi k fajčeniu a tabaku bol dlhodobo nekompromisný a fajky boli považované za pekelné náčinie (Bielič/Čurný 2007, 91), nepredpokladáme, že fajka nájdená v blízkosti bývalej kláštornej budovy by mala súvis s tunajším pôsobením jezuitského alebo františkánskeho rádu v 18. stor. V 19. stor. už stavba neslúžila na cirkevné účely a bola využívaná najmä ako priestor, v ktorom opakovane sídlili rôzne kancelárie a úrady. Ľ. Záhorec datuje fajku do konca 19. stor., resp. prelomu 19. a 20. stor. a uvažuje, že by mohlo ísť o vyobrazenia uhorských panovníkov z 19. stor. (Záhorec 2013, 5). Vzhľadom na typ mužského odevu, ktorý je stvárnený na fajke (s vysokým stojatým vpredu otvoreným golierom, zložito uviazaným nákrčníkom) a úpravu vlasov (krátke vlasy a oholená tvár s náznakom bokombrád typickými pre obdobie empiru; Kybalová 2004) možno súhlasiť, že na fajke sú vyobrazené

osobnosti z 19. stor. Otázkou zostáva ich identita. Zjavne sú to tri rôzne osoby. Na základe odevu s prvými uniformami sa dá predpokladať, že ide o vysokopostavených mužov, ktorí majú blízko k vojenskému prostrediu. Písmená pod jednotlivými portrétmi zvädzajú k domnienke, že môže ísť o monogramy. Ak by sme prijali predpoklad, že ide o panovníkov z 19. stor. a vezmeme do úvahy vzhľad oblečenia, úpravu vlasov, tváre a iniciálu pod každým portrétom, stredné vyobrazenie v prednej časti hlavičky fajky by bolo možné najskôr spojiť s rakúskym cisárom Františkom I. (1792–1835). Tvár na pravej strane hlavičky s písmenom A je podobná súdobým obrazom ruského cára Alexandra I. (1801–1825). Tretia podobizeň s monogramom W je odtlačená slabšie a kontúry nám na prvý pohľad nedovoľujú konštatovať nič viac, len že ide o muža s krátkymi vlasmi v odeve s vysokým golierom. Možno vysloviť teóriu, že ide o stvárnenie členov Svätej aliance, spolku európskych kresťanských panovníkov, ktorý mal byť po skončení napoleonských vojen a Viedenského kongresu zárukou status quo v Európe. Ustanovujúca zmluva bola podpísaná po porážke Napoleona v roku 1815 zástupcami Rakúska, Ruska a Pruska. V takom prípade by tretia podobizeň mohla patriť pruskému kráľovi Fridrichovi Viliamovi III. (1797–1840). Portréty panovníkov a členov ich rodiny vždy slúžili ako nástroj na reprezentáciu a popularizáciu vládnucej moci. Zachovalo sa množstvo fajok z konca 18. stor. a z prvej polovice 19. stor., ktoré sú zdobené portrétmi príslušníkov rodu Habsburgovcov (*Haider/Orgona/Ridovics 2000, 76*). Podobizeň Františka I., rakúskeho cisára, sa vyskytovala aj na keramických fajkách z produkcie dielni v maďarskom meste Körmend. Zobrazený bol z profilu (ako na minciach), no na jednej z fajok je zaznamenaná aj jeho cesta po Dunaji z Viedne do Pešti 4. septembra 1830 a cisár je vyobrazený ako stojí na prope parníka. Udalosť bola zaznamenaná aj obrazovo a touto predlohou sa inšpiroval aj výrobca fajky. V prvej tretine 19. stor. bol dopyt po tzv. cisárskej kultúre v habsburskej monarchii veľmi veľký a tento módný trend sa veľmi často prenášal aj do výzdobných motívov na fajkách. Veľmi populárne boli vtedy aj vyobrazenia Napoleona (*Haider/Orgona/Ridovics 2000, 53*). Je možné, že obrazovou predlohou sa inšpiroval aj výrobca fajky z Liptovského Mikuláša. Porážka Napoleona a vytvorenie Svätej aliance boli nepochybne udalosti, ktoré vo vtedajšej spoločnosti rezonovali.

KOMPARÁCIA TROCH PODOBIZNÝCH ZOBRAZENÝCH NA FAJKE A OBRAZE „DIE HEILIGE ALLIANZ“ (SVÄTÁ ALIANCIA) OD NEZNÁMEHO AUTORA

Všetky identifikačné metódy sú založené na sledovaní významných podobností a rozdielov medzi skúmanými jedincami. Zameriavajú sa **predovšetkým na znaky, ktoré sú jedinečné, stále a dobre porovnateľné, prípadne merateľné** (*Rak a i. 2008; Thompson/Black 2007*). Pri identifikácii tváre sa využívajú morfoskopické a/alebo morfometrické metódy porovnávajúce jednotlivé štruktúry tváre a jej celkovú proporционаlitu pomocou rozmerov a indexov (*Thompson/Black 2007*).

MATERIÁL A METÓDY

Predmetom antropologickej analýzy bolo posúdenie morfológických a metrických charakteristík podobizní osôb zobrazených na prednej strane a bočných stranách fajky a ich komparácia s tvármi panovníkov z olejomalby neznáameho autora „Die Heilige Allianz“ (Svätá aliancia) z r. 1815, ktoré sú vyobrazené v takmer rovnakých polohách ako podobizne na fajke. Na **obrazoch sú postavy troch panovníkov, cára Alexandra I. vľavo, cisára Františka I. uprostred a kráľa Fridricha Viliama III. vpravo (obr. 2).**¹ Vyobrazení panovníkov tzv. Svätej aliance existuje viacero, napr. rytina od Johanna Carla Bocka (1815), kvaš od Heinricha Oliviera (1815), obraz „Allegorie auf die Heilige Allianz“ z roku 1815 od neznáameho autora.² **Pre výber obrazu, ktorý sme komparovali s podobizňami na fajke, bola hlavným kritériom zhodná orientácia tváre na oboch porovnávaných objektoch.**

Jednotlivé morfológické charakteristiky a štruktúry tváre sme hodnotili somatoskopicky podľa metódy *Fettera a i. (1967)*. Na portrétach vyobrazených spredu sme zhodnotili 18 morfológických znakov (sklon čela, výška a šírka čela, rozvoj čelových hrboľov (*tubera frontalia*) a nadočnicových oblúkov, smer, tvar a veľkosť očnej štrbiny, prechod nosa do glabely, profil nosa, výška a šírka nosa, šírka chrbta nosa, postavenie kútikov úst, tvar, výška a šírka brady, prítomnosť jamky na brade), na portrétach vyobraze-

¹ Licenciu na použitie obrázku poskytla spoločnosť AKG/Profimedia.

² <https://sammlung.wienmuseum.at/en/> [15. 2. 2022]

Obr. 2. Obraz „Die Heilige Allianz“ (Svätá aliancia) z r. 1815 od neznámeho autora. Na portréte vľavo je cár Alexander I., v strede cisár František I. a vpravo kráľ Fridrich Viliam III. (publikované so súhlasom AKG/Profimedia).

Tabela 1. Zoznam použitých antropometrických bodov.

<i>Vertex</i> (v)	najvyššie položený bod na vrchole hlavy v mediosagitálnej rovine pri hlave orientovanej vo frankfurtskej horizontále
<i>Trichion</i> (tr)	bod ležiaci v mediánnej rovine na vlasovej hranici
<i>Glabella</i> (g)	najviac dopredu vystupujúci bod ležiaci nad koreňom nosa v dolnej časti čela, v mediánnej rovine medzi obočím
<i>Frontemporale</i> (ft)	bod ležiaci na <i>linea temporalis</i> najviac vpred a najbližšie k mediálnej rovine (v mieste, kde sa <i>lineae temporales</i> najviac k sebe približujú)
<i>Ektokanthion</i> (ex)	bod vo vonkajšom kútiku oka, v mieste, kde sa stretáva horná a dolná mihalnica
<i>Nasion</i> (n)	bod ležiaci v mediánnej rovine na koreni nosa
<i>Subnasale</i> (sn)	bod ležiaci v uhle, ktorý zvierá obrys nosovej prepážky a hornej pery
<i>Pronasale</i> (prn)	bod ležiaci na hrote nosa najviac vpred
<i>Buccale</i> (bc)	najviac dopredu vystupujúci bod na jarmovom oblúku
<i>Gnathion</i> (gn)	bod ležiaci v mediánnej rovine na dolnom okraji sánky, uložený najviac dole
<i>Gonion</i> (go)	bod ležiaci v uhle sánky, umiestnený najviac dole a najlaterálnejšie

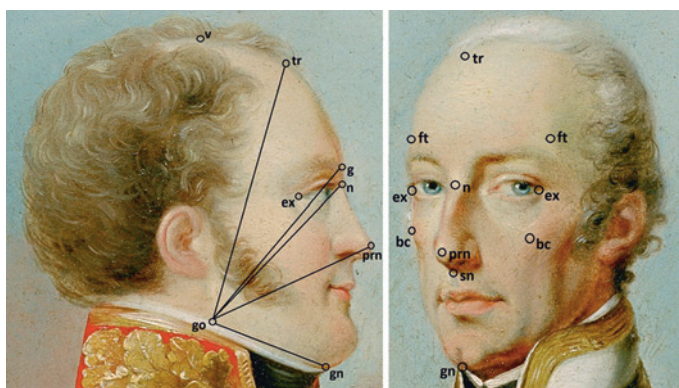
ných z ľavého profilu 12 znakov (sklon a výška čela, rozvoj čelových hrboľov a nadočnicových oblúkov, veľkosť očnej štrbiny, prechod nosa do glabely, profil nosa, výška nosa, hrot nosa z profilu, postavenie kútikov úst, výška a profil brady) a na portrétoch zobrazených z pravého profilu 10 morfológických znakov (sklon a výška čela, rozvoj čelových hrboľov a nadočnicových oblúkov, smer očnej štrbiny, prechod nosa do glabely, profil nosa, výška nosa, hrot nosa z profilu a profil brady).

Proporcionalitu tváre sme hodnotili pomocou rozmerov a **uhlov, ktoré sme merali na fotografiách podobizní na fajke a na portrétoch tváří na obraze „Die Heilige Allianz“** pomocou voľne dostupného softvéru Digimizer version 5.7.1. Tvárové rozmery boli zadefinované ako vzdialenosti štandardných antropometrických bodov (tabela 1; Kolar/Salter 1997), ktoré sme naniesli na fotografie podobizní na fajke a na portréty na obraze. Okrem štandardných kraniometrických rozmerov (Knussmann 1988) sme si pre potreby tejto štúdie zadefinovali aj šesť špeciálnych rozmerov (vzdialenosť čelových hrboľov, vzdialenosť bodu subnasale

a vonkajšieho kútika oka (ex), vzdialenosť bodov subnasale (sn) a trichionu (tr), vzdialenosť dolného okraja sánky (gn) a glabely (g), vzdialenosť dolného okraja sánky (gn) a vonkajšieho kútika oka (ex), vzdialenosť dolného okraja sánky (gn) a hrotu nosa (prn), aby sme zistili čo najviac dostupných dát na štatistickú analýzu. Na podobizniach zobrazených z profilu sme okrem rozmerov merali aj štyri uhly, ktorých vrchol bol umiestnený do antropometrického bodu gonion (go; obr. 3).

Nakoľko sme porovnávali dva rôzne veľké objekty, fajku a obraz a vyobrazenia porovnávaných dvojíc podobizní sú rozdielne veľké, boli pri posudzovaní zhody brané do úvahy len pomerné miery, indexy, nie absolútne rozmery.

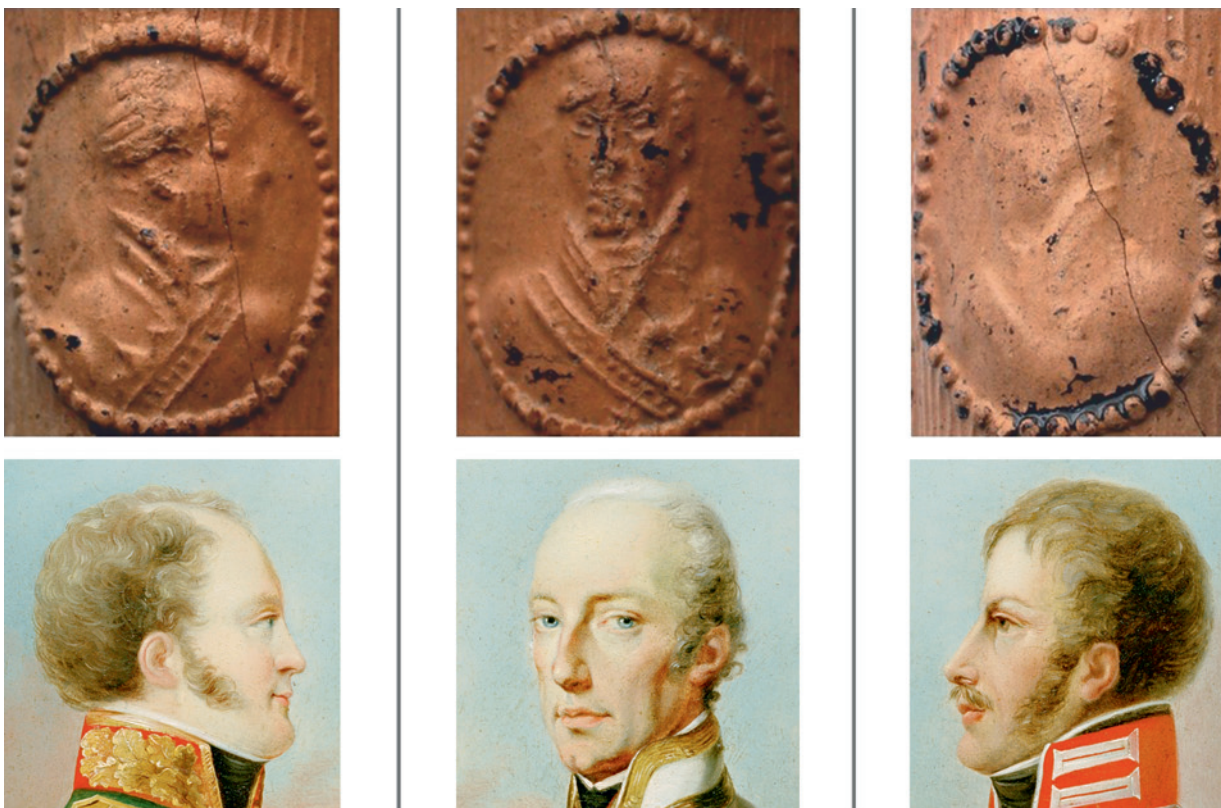
Na overenie zhody metrických charakteristík sme použili párový Wilcoxonov test. Štatistickú preukaznosť rozdielov sme hodnotili na hladine významnosti 5 % ($p < 0,05$).

Obr. 3. Prehľad antropometrických bodov a uhlov.

VÝSLEDKY

Podobizeň na prednej strane fajky sa vyznačuje vysokým, úzkym a klenutým čelom, s naznačenými čelovými hrboľmi, slabo vyklenutými nadočnicovými oblúkmi a mandľovitým tvarom očných štrbín. V prípade sklonu očných štrbín je vidieť, že vonkajšie kútiky sú postavené mierne vyššie ako vnútorné. Brada je stredne vysoká, úzka, má prehĺbený tvar a výraznú pozdĺžnu jamku v strede (obr. 4). Väčši-

Obr. 4. Výseky podobizní na hlavičke hlinenej fajky a tvári z obrazu „Die Heilige Allianz“ (upravené). Vľavo cár Alexander I, v strede cisár František I., vpravo kráľ Fridrich Viliam III.

Tabela 2. Komparačná analýza morfológických znakov tváre.

	Morfológické znaky	Fajka	Obraz	Porovnanie
František I.	Sklon čela	klenuté	klenuté	zhoda
	Výška čela	vysoké	vysoké	zhoda
	Šírka čela	úzke	úzke	zhoda
	Rozvoj čelových hrbolov	naznačené	chýbajú	rozdiel
	Rozvoj nadočnicových oblúkov	slabo vyklenuté	slabo vyklenuté	zhoda
	Smer očnej štrbiny	vonkajší kútik vyššie	vonkajší kútik vyššie	zhoda
	Tvar očnej štrbiny	mandľovitý	mandľovitý	zhoda
	Veľkosť očnej štrbiny	veľká	stredná	rozdiel
	Prechod nosa do glabely	x	mierne prehĺbený	x
	Profil nosa	x	vlnitý	x
	Výška nosa	x	vysoký	x
	Šírka nosa	x	úzky	x
	Šírka chrbta nosa	x	úzky	x
	Postavenie kútikov úst	x	v rovine	x
	Výška brady	stredná	stredná	zhoda
	Šírka brady	úzky	úzky	zhoda
	Tvar brady	prehĺbený	prehĺbený	zhoda
	Jamka na brade	vyznačená	silne vyznačená	rozdiel
Fridrich Viliam III.	Sklon čela	klenuté	klenuté	zhoda
	Výška čela	vysoké	vysoké	zhoda
	Rozvoj čelových hrbolov	x	chýbajú	x
	Rozvoj nadočnicových oblúkov	slabo vyklenuté	slabo vyklenuté	zhoda
	Veľkosť očnej štrbiny	veľká	veľká	zhoda
	Prechod nosa do glabely	plynulý	mierne prehĺbený	rozdiel
	Profil nosa	rovný	rovný	zhoda
	Hrot nosa z profilu	zaoblený	zaoblený	zhoda
	Výška nosa	x	stredná	x
	Postavenie kútikov úst	x	v rovine	x
	Výška brady	x	nízka	x
	Profil brady	rovný	vystupujúci širokým oválom	rozdiel
Alexander I.	Sklon čela	klenuté	klenuté	zhoda
	Výška čela	vysoké	vysoké	zhoda
	Rozvoj čelových hrbolov	x	chýbajú	x
	Rozvoj nadočnicových oblúkov	x	ploché	x
	Smer očnej štrbiny	x	v rovine	x
	Prechod nosa do glabely	x	plynulý	x
	Profil nosa	x	rovný	x
	Hrot nosa z profilu	zaoblený	zaoblený	zhoda
	Výška nosa	x	stredný	x
	Profil brady	rovný	vystupujúci širokým oválom	x

x – znak sa nedal zhodnotiť

na morfológických charakteristikách sa zhoduje s morfológickými charakteristikami tváre na obraze. Vyhodnotenie variability morfológických črt tváre na fajke a ich porovnanie s portrétom cisára Františka I. je tabele 2. Vhodným identifikačným znakom je výrazná pozdĺžna jamka na brade, ktorá je veľmi dobre viditeľná na podobizni na fajke aj na obraze. **Jamka na brade sa v populácii vyskytuje pomerne zriedkavo (2,24 %; Lehocá 2015), a preto ju môžeme považovať za jeden z vhodných identifikačných znakov danej osoby.** Na viacerých dobových obrazoch s podobizňou cisára Františka I. (napr. obraz „Franz II/I Römisch-deutscher Kaiser und Kaiser von Österreich“, 1792–1835; *von Amerling 1832*) možno pozorovať rovnaké črty tváre, a to vysoké a úzke čelo, vlnitý chrbát nosa a jamku na brade.

Obidve bočné strany fajky boli výrazne vyhladené a podobizne tváří slabšie viditeľné s nejasnými kontúrami, a tým pádom sa množstvo morfológických charakteristík tváre nedalo zhodnotiť.

Osoba na ľavej bočnej strane fajky je vyobrazená z ľavého profilu a má slabšie profilovanú tvár s pomerne veľkou očícou. Na základe zhodnotených morfológických znakov má jedinec na podobizni vysoké klenuté čelo so slabšie vyklenutými nadočnicovými oblúkmi. Prechod nosa do čela je plynulý, nos je z profilu rovný a hrot nosa je zaoblený. Tvar brady z profilu je rovný. Porovnaním morfológických znakov tváre na ľavej bočnej strane fajky a tvárou kráľa Fridricha Viliama III. bola zistená zhoda vo väčšine sledovaných znakov (obr. 4; tabele 2).

Veľmi zle zachovaná bola aj podobizňa osoby zobrazenej z pravého profilu na pravej strane hlavičky fajky. Kontúry tváre boli slabšie viditeľné a ťažšie rozpoznateľné. Tvár zobrazená na fajke sa vyznačuje vysokým a klenutým čelom a nosom so zaobleným hrotom. Tieto tri znaky sa zhodujú s črtami tváre cisára Alexandra I (obr. 4; tabele 2). Vyobrazená tvár na fajke sa vyznačuje miernou disproportionálnosťou, očierna je vzhľadom na celkový tvar tváre posadená príliš dozadu.

Somatometrická analýza

Na podobizni vyobrazenej na fajke spredu bolo možné zmerať 10 antropometrických rozmerov, z ktorých sme vypočítali deväť indexov (tabela 3). Výsledné hodnoty indexov vzťahujúce sa k oblasti nosa môžu byť mierne nepresné, nakoľko podobizňa na fajke v oblasti hrotu a krídel nosa bola poškodená a poloha bodu *subnasale* sa dala ťažšie určiť. **Na základe štatistickej analýzy nie sú rozdiely medzi indexmi štatisticky významné (hodnota štatistického testu $z = -0,9049$, $p = 0,3681$; W je 50,5 a $p > 0,05$).** Tento výsledok potvrdzuje zhodu v proporcionálnosti tváre podobizne na fajke s portrétom cisára Františka I. z obrazu.

Ako bolo spomenuté vyššie, bočné strany na fajke boli vyhladené a podobizne tváří slabšie viditeľné. Keďže aj počet rozmerov, ktoré sa dali na profile tváří merať, bol nižší, okrem rozmerov a indexov sme si zadefinovali štyri uhly.

Vzhľadom na horšiu zachovalosť podobizne na ľavej strane fajky bolo možné zmerať iba päť rozmerov a vypočítať tri indexy. Na profile tváre na fajke sa nám však podarilo odmerať všetky štyri uhly (tabela 4). Rozdiely medzi nameranými uhlami a indexami podobizne na fajke a na obraze sú štatisticky významné (hodnota testovania $z = -2,5111$, $p = 0,01208$; hodnota testovania W je 12,5 a $p < 0,05$). Keď sa pozrieme na veľkosť uhlov na podobizni na fajke a na portréte, vidíme, že sú veľmi podobné. Pri ich porovnaní sme zistili, že rozdiel nie je štatisticky významný (hodnota testovania W je 7,5 a $p > 0,05$).

Na podobizni na pravej strane fajky bolo možné zmerať len tri rozmery, z ktorých sme vypočítali dva indexy. Na hodnotu indexu *gnathion – ektokanthion*/výška tváre stanovenú pre podobizne na fajke je potrebné prihliadať opatrne, nakoľko sa v nej odzrkadľuje disproportionálne, neprirodzené umiestnenie očnej štrbiny na podobizni. Uhly sme zmerali len dva (tabela 5). Rozdiely medzi indexami a uhlami nie sú štatisticky významné (hodnota testovania W je 7,5 a $p > 0,05$).

Na základe výsledkov somatoskopickej a somatometrickej analýzy sa prikláňame k názoru, že tri podobizne na hlavičke fajky patria s veľkou pravdepodobnosťou panovníkom Alexandrovi I., Františkovi I. a Fridrichovi Viliamovi III.

ZÁVER

Keramická fajka, ktorá sa našla počas rekonštrukcie budovy Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši je výnimočná svojou bohatou plastickou výzdobou pokrývajúcou celý povrch zachovanej hlavičky. Výzdobné motívy v podobe ľudskej tváre alebo postavy sa na fajkách

Tabela 3. Rozmery a indexy podobizne z fajky a tváre cisára Františka I. z obrazu „Die Heilige Allianz“ (rozmery sú uvedené v pixeloch).

František I.		Fajka	Obraz
Kalibrácia		933,892	270
Rozmery	Fyziologická výška tváre (tr–gn)	436,342	231,251
	Najväčšia šírka čela	203,563	97,703
	Najmenšia šírka čela (ft–ft)	182,344	100,373
	Vzdialenosť vonkajších kútikov očí (ex–ex)	188,532	95,023
	Šírka tváre (bc–bc)	207,975	90,356
	Výška nosa (n–sn)	138,021	67,584
	Dĺžka nosa (n–prn)	136,061	66,372
	<i>Subnasale – ektokanthion</i>	139,933	85,682
	<i>Subnasale – trichion</i>	289,03	164,773
	Výška dolnej tretiny tváre (sn–gn)	150,66	67,376
Indexy	Najväčšia šírka čela/fyziologická výška tváre	0,467	0,422
	Najmenšia šírka čela/fyziologická výška tváre	0,418	0,422
	Vzdialenosť vonkajších kútikov očí/fyziologická výška tváre	0,432	0,434
	Šírka tváre/fyziologická výška tváre	0,477	0,411
	Výška nosa/fyziologická výška tváre	0,316	0,391
	Dĺžka nosa/fyziologická výška tváre	0,312	0,287
	<i>Subnasale – ektokanthion</i> /fyziologická výška tváre	0,321	0,371
	<i>Subnasale – trichion</i> /fyziologická výška tváre	0,662	0,713
	Výška dolnej tretiny tváre/fyziologická výška tváre	0,345	0,291

Tabela 4. Rozmery, indexy a uhly podobizne z fajky a tváre kráľa Fridricha Viliama III. z obrazu „Die Heilige Allianz“ (rozmery sú uvedené v pixeloch, uhly v stupňoch).

Fridrich Viliam III.		Fajka	Obraz
Kalibrácia		996,815	301,561
Rozmery	Výška tváre (v–gn)	420,69	277,635
	Morfologická výška tváre (n–gn)	271,135	152,655
	<i>Gnathion – glabella</i>	298,631	171,216
	<i>Gnathion – ektokanthion</i>	265,01	150,081
	<i>Gnathion – pronasale</i> /výška tváre	178,064	97,701
Indexy	Morfologická výška tváre/výška tváre	0,908	0,892
	<i>Gnathion – ektokanthion</i> /výška tváre	0,887	0,877
	<i>Gnathion – pronasale</i> /výška tváre	0,596	0,571
Uhly	∠ <i>Trichion</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	109,905	110,899
	∠ <i>Glabella</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	82,818	80,285
	∠ <i>Nasion</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	79,961	77,98
	∠ <i>Pronasale</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	51,572	50,093

Tabela 5. Rozmery, indexy a uhly podobizne z fajky a tváre cára Alexandra I. z obrazu „Die Heilige Allianz“ (rozmery sú uvedené v pixeloch, uhly v stupňoch).

Alexander I.		Fajka	Obraz
Kalibrácia podľa dĺžky fotografie		1026,738	289,622
Rozmery	Výška tváre (v–gn)	447,414	261,84
	Morfologická výška tváre (n–gn)	x	140,737
	<i>Gnathion – glabella</i>	x	167,131
	<i>Gnathion – ektokanthion</i>	264,495	138,146
	<i>Gnathion – pronasale</i> /výška tváre	176,11	96,681
Indexy	<i>Gnathion – glabella</i> /výška tváre	x	0,638
	Morfologická výška tváre/výška tváre	x	0,537
	<i>Gnathion – ektokanthion</i> /výška tváre	0,591	0,528
	<i>Gnathion – pronasale</i> /výška tváre	0,394	0,369
Uhly	∠ <i>Trichion</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	95,021	101,837
	∠ <i>Glabella</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	x	71,581
	∠ <i>Nasion</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	x	64,11
	∠ <i>Pronasale</i> <i>gonion</i> <i>gnathion</i>	41,041	43,797

x – rozmer sa nedal odmerať

v európskych krajinách vyskytovali už od začiatku 17. stor. Postupne sa variabilita ornamentov rozširovala a v 19. stor. sa objavujú aj kusy s celoplošnou reliéfnou výzdobou hlavičky. Najčastejšie bývajú stvárňovaní panovníci, členovia vládnych dynastií, historické osobnosti či predstavitelia kultúrneho a politického života. Najmä v prvej tretine 19. stor. bol dopyt po tzv. cisárskej kultúre v habsburskej monarchii veľmi veľký. Teóriu, že na fajke sa nachádzajú portréty uhorských panovníkov, vyslovil už autor záchranného výskumu L. Záhorec (2013). Pokúsili sme sa identifikovať tieto osoby a stotožniť ich s konkrétnymi predstaviteľmi vládnych rodov. Vychádzali sme z predpokladu, že portréty troch osobností neboli stvárnene spolu na jednom predmete náhodou, ale spája ich obdobie, v ktorom žili, alebo nejaká udalosť. Taktiež sme porovnávali dobové vyobrazenia stredoeurópskych panovníkov vládnych v 19. stor., vrátane odevov a úpravy vlasov či tváre s jednotlivými podobizňami. Na základe týchto pozorovaní sme dospeli k názoru, že na fajke môžu byť vyobrazení členovia Svätej aliance, politického spolku kresťanských európskych vladárov, ktorý vznikol v roku 1815 po Viedenskom kongrese: rakúsky cisár František I., ruský cár Alexander I. a pruský kráľ Fridrich Viliam III. Tento názor by mohli podporovať aj iniciály nachádzajúce sa pod každým portrétom na fajke. Vzhľadom na nálezové okolnosti nevieme nálež z Liptovského Mikuláša presne datovať, ani ho priradiť ku konkrétnej fajkárskej dielni. Avšak za predpokladu, že výrobcovia použili takýto výzdobný motív v reakcii na aktuálne politické zmeny v Európe po porážke Napoleona a Viedenskom kongrese je možné, že fajka bola zhotovená v prvej polovici 19. storočia. Na potvrdenie domnienky, že sú na fajke vyobrazené tváre panovníkov Svätej aliance sme využili morfoskopické a morfometrické metódy porovnávajúce jednotlivé štruktúry tváre a jej celkovú proporcionalitu pomocou rozmerov a indexov. Sledované morfologické charakteristiky podobizní na fajke a tvári na olejomalbe „Die Heilige Allianz“ sa vo väčšine znakov zhodovali. V prípade podobizne na prednej strane fajky porovnávané s cisárom Františkom I. sa z 12 znakov zhodnotených na oboch tvárach zhodovali v deviatich znakoch. Podobizeň na ľavej strane porovnávaná s cárom Alexandrom I. sa zhodovala vo všetkých troch zhodnotiteľných znakoch a podobizeň z pravej strany fajky bola zhodná v šiestich znakoch z ôsmich pri porovnaní s tvárou kráľa Fridricha Viliama III. Pri posudzovaní zhody proporcionality tváre boli brané do úvahy len pomerné miery, indexy a uhly. Na základe štatistickej analýzy sme vo všetkých troch prípadoch zistili, že rozdiely medzi indexmi a uhlami nie sú štatisticky významné. Na základe výsledkov somatoskopickéj a somatometrickéj analýzy sa prikláňame k názoru, že tri podobizne na hlavičke fajky patria s veľkou pravdepodobnosťou panovníkom Františkovi I., Alexandrovi I. a Fridrichovi Viliamovi III.

LITERATÚRA

Bielich/Čurný 2007

Čurný/Šimčík 2016

Fetter a i. 1967

Haider/Orgona/Ridovics 2000

Knussmann 1988

Kolar/Salter 1997

Kybalová 2004

Lehocká 2015

Lovásová 2011

Lovásová 2014

Rak a i. 2008

Sprušanský 1968

M. Bielich/M. Čurný: Fajky. In: G. Březinová/M. Samuel a kol.: *Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre*. Nitra 2007, 91–96.

M. Čurný/P. Šimčík: *Nálezy fajok zo 17.–19. storočia na Kapušianskom, Šarišskom a Uhroveckom hrade z výskumov archeologickej spoločnosti Triglav*. In: *História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku II*. Levice 2016, 144–154.

V. Fetter/M. Prokopec/J. Suchý/S. Titlbachová: *Antropologie*. Praha 1967.

E. Haider/A. Orgona/A. Ridovics: *The history of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*. Keszthely – Debrecen – Budapest 2000.

R. Knussmann: *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Band I. Wesen und Methoden der Anthropologie*. Stuttgart – New York 1988.

J. C. Kolar/E. M. Salter: *Craniofacial anthropometry. Practical measurement of the head and face for clinical, surgical and research use*. Springfield 1997.

L. Kybalová: *Od empirie k druhému roko. Dějiny odívání*. Praha 2004.

R. Lehocká: *Morfologické charakteristiky hlavy a tváře vysokoškolských studentů zo Slovenska*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Prírodovedecká fakulta. Bratislava 2015. Nepublikované.

E. Lovásová: Zbierkový fond fajok v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici. In: *História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku*. Levice 2011, 4–16.

E. Lovásová: *Štiavničky 1796–1959. Hlinené fajky z Banskej Štiavnice*. Banská Štiavnica 2014.

R. Rak/V. Matyáš/Z. Říha/O. Bitto/J. Daughman/J. Hennebert/V. Porada: *Biometrie a identita člověka ve forenzních a komerčních aplikacích*. Praha 2008.

S. Sprušanský: Výroba banskoštiavnických hlinených fajok. *Zborník SNM* 62. *Etnografica* 9, 1968, 217–237.

- Šteffek 2004 J. Šteffek: Hlinené fajky banskoštiavnického regiónu. 1. Úvod, história a typológia hlinených fajok. *Acta museologica* 4, 2004, 101–112.
- Šteffek 2011 J. Šteffek: Fajkári banskoštiavnického regiónu a signatúry na ich výrobkoch. In: *História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku*. Levice 2011, 51–62.
- Thompson/Black 2007 T. J. U. Thompson/S. M. Black: *Forensic human identification. An introduction*. Boca Raton 2007.
- Vyšohlíd 2009 M. Vyšohlíd: Keramické dýmky v archeologických nálezech a jejich vypovídací možnosti. *Archeologie ve středních Čechách* 13, 2009, 965–1000.
- Záhorec/Balážová/Bomba 2013 L. Záhorec/A. Balážová/D. Bomba: *Stavba S. M. O. P. a J. Liptovský Mikuláš*. Liptovský Mikuláš 2013. Výskumná správa 09/2013. Dokumentácia AÚ SAV.
- Záhorec 2013 L. Záhorec: Z archeologického výskumu pri budove Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva. *Múzejné starinky. Občasník Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši*. December 2013. Liptovský Mikuláš 2013, 5.

Internetové zdroje

- von Amerling 1832 F. von Amerling: *Kaiser Franz II./I. im Ornat des Ordens vom Goldenen Vlies*. 1832. Dostupné na: www.habsburger.net/de [15. 2. 2022]

The Pipe with Figural Decoration from Liptovský Mikuláš

Comparison of Morphological Traits in Effigies on the Pipe With Portraits on "Die Heilige Allianz" Painting (1815)

Michaela Dörnhöferová – Zuzana Šimková – Silvia Bodoriková

Summary

The article presents a ceramic pipe from the archaeological collection of the Slovak Museum of Nature Protection and Speleology in Liptovský Mikuláš (Slovakia). The pipe with a richly decorated surface was found during an archaeological rescue research carried out in 2012–2013 during the reconstruction of the museum building. The research was conducted by L. Záhorec from the private company Archeovýskum, s. r. o. The pipe was obtained by the surface collection at the trench VI on the north side of the building; therefore, we do not have reliable information about other finds and stratigraphy. Since only the pipe head with no signature is preserved, we cannot date it more precisely or clearly identify the producer. The preserved head is cylindrical and orange in colour. The entire surface of the pipe is covered with embossed ornaments divided into three horizontal bands, which are split into smaller segments. There are floral motifs in the upper part, portraits of three men in the middle part, and decorative capital letters in the lower part of the pipe head. In the paper, we tried to identify the people depicted on the pipe by comparing them with historical portraits. We assume that the pipe depicts three members of the Holy Alliance, the representatives of the Austrian Empire, Prussia, and Russia, who ruled in the first third of the 19th century.

The aim of the study was to verify the hypothesis that the faces depicted on the pipe are those of the monarchs of the Holy Alliance. Somatoscopic and somatometric methods were used to compare individual facial structures and the proportionality of the metric characteristics. Morphological traits and facial structures were evaluated somatoscopically, using the method by Fetter *a i.* (1967). Facial proportionality was assessed using the dimensions and angles measured on the photographs of the faces depicted on the pipe and those of the portraits displayed in the oil painting "Die Heilige Allianz" (Holy Alliance) using Digimizer software, version 5.7.1. The Wilcoxon paired samples test was used to find differences between metric characteristics. The face depicted on the front of the pipe head is characteristic by a high, narrow, and arched forehead, with marked frontal eminences, faintly arched superciliary arches and almond-shaped palpebral aperture. The portraits on the sides of the pipe were less visible. The person on the left side of the pipe, shown from the left side, has a weakly profiled face with a relatively large eye socket, a high arched forehead with weakly arched superciliary arches. The nasofrontal angle is smooth, the bridge of the nose is straight in profile, the tip of the nose is rounded, and the shape of the chin is straight in profile. The portrait of the person on the right side of the pipe head has weak and barely discernible facial contours. The face is characterised by a high and arched forehead and a nose with a rounded tip. Most of the morphological characteristics

of the three faces depicted on the pipe are identical to the morphological features of the faces on the oil painting. In evaluating the conformity of facial proportionality between the portraits on the pipe and in the oil painting, only proportional measurements – indices and angles – were considered. Statistical analysis revealed no statistically significant differences. The results of the somatoscopic and somatometric analyses indicate that the three portraits on the pipe head most likely depict monarchs Emperor Francis I of Austria, Tsar Alexander I of Russia, and King Frederick Wilhelm III of Prussia.

Fig. 1. The ceramic pipe with figural decoration. Photo by M. Oravec, drawing by Z. Šimková.

Fig. 2. The oil painting “Die Heilige Allianz” (Holy Alliance) from 1815 by an unknown artist. The portrait shows Tsar Alexander I on the left, Emperor Francis I in the centre and King Frederick Wilhelm III on the right (Published with permission of AKG/Profimedia).

Fig. 3. Overview of anthropometric points and angles.

Fig. 4. Sections of the portraits on the head of the clay pipe and faces from the painting “Die Heilige Allianz” (edited). Tsar Alexander I on the left, Emperor Francis I in the centre, King Frederick Wilhelm III on the right.

Table 1. List of anthropometric points.

Table 2. Comparative analysis of facial morphological features.

Table 3. Measurements and indices of the portrait from the pipe and the face of Emperor Francis I from the “Die Heilige Allianz” painting (dimensions in pixels).

Table 4. Measurements, indices and angles of the portrait from the pipe and the face of King Frederick Wilhelm III from the “Die Heilige Allianz” painting (dimensions in pixels, angles in degrees).

Table 5. Measurements, indices and angles of the portrait from the pipe and the face of Tsar Alexander I from the “Die Heilige Allianz” painting (dimensions in pixels, angles in degrees).

Jazyková redaktorka Miriama Nemergutová

Translated by Michaela Dörnhöferová and Silvia Bodoriková

RNDr. Michaela Dörnhöferová, PhD.
Katedra antropológie
Prírodovedecká fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Ilkovičova 6, Mlynská dolina
SK – 842 15 Bratislava
michaela.dornhoferova@uniba.sk

Mgr. Zuzana Šimková
Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva
Školská 4
SK – 031 01 Liptovský Mikuláš
zuzana.simkova@smopaj.sk

Mgr. Silvia Bodoriková, PhD.
Katedra antropológie
Prírodovedecká fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Ilkovičova 6, Mlynská dolina
SK – 842 15 Bratislava
silvia.bodorikova@uniba.sk